

потребує новітнього ментального дому, мусить здобути його і в воєнному протистоянні, і на політичній арені, і через сучасну українську літературу зокрема, вихопившись нарешті зі стримувальних оболонок геополітичного яйця та дійшовши до стану повносправної зрілості з мінімумом жертв і саможертвних подвигів, яких і так в українській історії було вчинено доволі. У книжці латентно присутня думка про те, що, імовірно, нова культурна ідентичність українців у XXI ст. має ґрунтуватися не винятково на національній пам'яті та шляхом розмаїтих її ревізій – через українську мову, словесність, автентичну культуру, етнографізм. Українським інтелектуалам доведеться шукати нову ідентичнісну формулу для зрілої суб'єктності сучасного громадянина України.

Я. Поліщук слушно зазначає, що сучасні

письменники в цьому пошуку нової ідентичності ведуть перед. Він наводить досить оптимістичний порівняльний зріз актуального розвитку літератур української, білоруської та російської. Якщо білоруська література невідворотно рухається до фантомного стану в умовах обмеженого функціонування білоруської мови, то українська потужно переймає на себе символотвірну ідеологічну функцію, активно реагуючи, для прикладу, на читацьку потребу в осмисленні воєнних подій, і після 2014 р. “на полицях книгарень з'явилася ціла бібліотечка книжок про війну” (с. 133). Ця зненацька здобута в умовах гібридної війни сила українського мистецтва слова, його послідовна життєтворча “реактивність” додає віри й надії на те, що й соціально-політичний організм країни вистоїть в актуальних катаклізмах.

Галина Левченко
м. Житомир

Отримано 17 липня 2018 р.

УКРАЇНСЬКА АРИСТОКРАТІЯ: ЇЇ ВТРАТА І ВІДНАЙДЕННЯ

Набитович І. Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 560 с.

Книжка І. Набитовича “Дерево життя літературного роду”, що побачила світ 2018 р. в серії “Постаті культури” видавництва “Дух і Літера”, передусім зацікавить тих читачів, котрих хвилює тема формування українського інтелектуального середовища в XIX – XX ст. Автор цього дослідження шукає витоки української інтелігенції у Східній Галичині, показує її становлення в межах Австро-Угорської імперії та в Другій Речі Посполитій періоду міжвоєнного двадцятиліття на прикладі давнього аристократичного роду Федоровичів, одна гілка якого попри полонізацію таки залишилася українською, збагативши наше письменство непересічною постаттю Дарії Віконської.

Хочу наголосити на тому, що знаний український і польський літературознавець свідомо звертається до історії повсякденності й ментальностей, започаткованої у студіях школи “Анналів”, не цураючись історії й теорії літератури, етнопсихології і психології творчості, мистецтвознавства і краєзнавства. Мені особисто чи не найбільше імпонує в книжці хай і не

вичерпна, але цікава розповідь про Тернопіль. У цьому місті українське суспільне життя організували О. Барвінський і П. Карманський, тут побували архієпископ Рудольф, М. Лисенко й С. Петлюра. Тут збудували найбільший у Другій Речі Посполитій пам'ятник Ю. Пілсудському в оточенні легіонерів. Тут реалізували свої задуми Іван Федорович і його син Володислав.

Перший заснував у Тернополі шпиталь, другий організував виставковий павільйон, що репрезентував матеріальну культуру українців Галичини на спеціальній етнографічній виставці, яку 1886 р. відвідав спадкоємець австрійського престолу архієпископ Рудольф. Ця етнографічна виставка означала інтелектуальну й культурну перемогу українців над польською національною меншиною в Східній Галичині, бо її організаторам вдалося за посередництва української етнографії, а також завдяки кантаті на честь архієпископа у виконанні зведеного селянського хору зі ста осіб (серед яких була й С. Крушельницька) переконати глядачів у тому, що українці не тільки існують і становлять більшість у Східній Галичині, а й у тому, що українці – культурний народ. І. Набитович поділяє думку Д. Ільницького про особливу ментальність галицького українця, що в ідеалі був добрим фахівцем, законслухняною людиною, патріотом, для якого повага до культури й до закону становить внутрішню необхідність. Появу цієї ментальності обидва дослідники пов'язують із умовами культурної, політичної й економічної конкуренції, що їх забезпечувала Австро-Угорська монархія для всіх народів, які входили до її складу. Здається, саме ця ментальність є шансом і для нинішнього українця, і для теперішньої України, що, на жаль, поки що перебуває як поза правовим, так і поза культурним полем.

Прикметно, що рецензована праця свідчить про виразну тенденцію сучасної української гуманітаристики переглянути тезу про відсутність еліт у процесі становлення модерної української нації, котра була наріжним каменем народницького напрямку в українській історіографії. Ідеться про відмову від неприхильного ставлення до еліт, про ревізію негативної оцінки ролі української еліти в суспільно-політичному житті народу. У цьому зв'язку варто, напевно, згадати послання П. Куліша, відоме під назвою “Українофілам”. У ньому чи не вперше артикульовано слабкі сторони українського народництва. Автор цього листа не тільки символічно передав естафету національного будівництва

від кирило-мефодіївців наступному поколінню, а й застеріг так званих громадівців від популізму, наголошуючи на потребі залучати до української справи провідних представників освічених класів. П. Куліш розумів, що амбітний проект перетворення селян у націю попри декларований демократизм українців може за відсутності еліт провалитися. Його думка зводилася до того, аби націоналізувати зросійщену й сполонізовану українську верхівку, а не спиратися лише на селянство. Як відомо, процес повернення еліт до українського контексту відбувався стихійно. Історія Івана, Володислава Федоровичів і Дарії Віконської, митрополита А. Шептицького в Галичині, як і В. Антоновича й Т. Рильського на Наддніпрянщині, тому доказ. В. Липинський твердив, що таке повернення еліт до своєї національності відбувалося без стороннього впливу, принаймні так, на його думку, було у випадку В. Антоновича. І. Набитович також акцентує внутрішні стимули, які спонукали Івана Федоровича наприкінці життя повернутися до українства. Загалом перехід еліт до української справи міг би бути набагато ефективнішим за умови націленості на співпрацю зі зросійщеними й сполонізованими українськими елітами, а не на принципову відстороненість від них чи й розрив із ними. З огляду на дискусію довкола цих питань монографія І. Набитовича стоїть поряд із такими дослідженнями, як “Світ українських патріотів другої половини XIX ст.” С. Єкельчика (2010) й “Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.)” І. Гирича (2014).

Важливо, що автор рецензованої праці звертається до галицького контексту. Адже Наддніпрянщина і Галичина, згодом підрадянська Україна й Західна Україна в історичному, інтелектуальному й мистецькому, зокрема літературному вимірі ще й досі лишаються розрізненими. Їх і досі необхідно “зшивати”, щоб побачити спорідненість і відмінності, прослідкувати спадкоємність і ті напрямні, які визначали українське національне будівництво в XIX – XX ст.; його рушійною силою виступала інтелігенція (у російському розумінні)

чи інтелектуали (у західному). Досі Я. Грицак найвиразніше намагався показати, як формувалася українська інтелігенція Наддніпрянщини в ХІХ ст., коли лівобережці й правобережці, зустрівшись у громадах, переборювали наслідки української роз'єднаності після Андрусівського договору. Домінування лівобережців у громадівському русі однозначно пояснювалося благодатним впливом Гетьманщини, державницькою, освітньою й культурною традицією, що постала в цій українській протодержаві. Освітній рівень не лише провідної верстви, а й пересічного мешканця колишньої Гетьманщини був вищим від рівня такого ж мешканця на теренах польського, менш освіченого Правобережжя, бо українське населення в Гетьманщині з власної ініціативи й на власні кошти утримувало при кожній церкві школи для дітей. У ХVІІІ ст. Катерина ІІ знищила цю народну школу. Про осяжні наслідки минулої освіченості Лівобережжя певною мірою свідчив й експеримент Є. Чикаленка, який, подорожуючи залізницею вже у другій половині ХІХ ст., вивіз із собою "Кобзар" і тримав його на видноті, вивчаючи реакцію подорожніх. Зазвичай селяни з Лівобережжя цікавилися книжкою, просили почитати, дехто з них знав вірші Шевченка, чимало слухачів пропонувало продати їм книжку. Правобережні ж селяни рідко виявляли до "Кобзаря" інтерес. Прикметно, що наддніпрянці, головню лівобережці, продовжуватимуть свою експансію на захід, опановуючи дедалі нові українські етнічні землі; згодом вони вплинуть і на галицьких народоців, і на галицьких радикалів, українізуючи Галичину, перетворюючи українську ідею в Галичині на світську. Адже не секрет, що носіями української ідентичності в Галичині були передусім греко-католицькі священики. Нині загальновідомо, що Галичина перетворилася на український П'ємонт, бо тут завдяки лояльній австрійській політиці українці дістали змогу розвиватися культурно й політично. Ця думка циркулювала в середовищі українських інтелектуалів Наддніпрянщини вже в 1870-ті роки. Про це говорили й писали і В. Антонович, і О. Кістяківський, і П. Житецький, і

М. Лисенко, більше того – такий хід подій іще під кінець 1860-х передбачив М. Костомаров. Однак будь-яка медаль має дві сторони. Попри сприятливі умови розвитку порівняно з Росією українська, або Східна, Галичина залишалася найвідсталішою провінцією Австро-Угорської імперії. Коли М. Лисенко зі здивуванням питався, чому українським журналам, які могли вільно виходити в Галичині, бракувало письменників, то не брав до уваги той факт, що галицькій інтелігенції (не тільки хлопству), котра не зреклася рідної мови, елементарно бракувало освіти. У цьому світлі не менш наївним видається й те, як М. Драгоманов пояснював недостатній розвиток галичан їхньою любов'ю до карт. Адже рух за освіту українською мовою розпочався в Галичині лише 1848 р. Пам'ятаючи цю дату, зрозуміємо, як інтенсивно на цих землях формувалася українська ідентичність, зокрема в колі інтелігенції, що провадила постійну боротьбу з москвофільством і польським шовінізмом. Адже через п'ятдесят років, уже на початку ХХ ст., українська ідея стане в Галичині світською, москвофільство зазнає поразки, а культурницька, освітня й спортивна праця, згодом і кооперативний рух у галицьких селах набудуть політичної ваги. Досить згадати, що з молодіжних спортивних товариств "Січ" (першу "Січ" організував А. Вахнянин у Відні, вона була винятково культурницькою) народилася військова формація Українських Січових Стрільців, основа армії ЗУНР.

Книжка І. Набитовича проливає світло на процеси формування української ідеї в Галичині, висвітлюючи й "азбучну війну", і боротьбу за фонетичний правопис, що дорівнював загальнонаціональній справі, і протистояння народоців із москвофілами, і відмінність між москвофілами й русофілами, і появу "Просвіти", і боротьбу за українське шкільництво й український університет. Особливу увагу він приділяє процесам українізації інтелектуального галицького середовища, в якому світогляд *gente Rutheni et nationale Poloni* змінився на протилежний – *gente Rutheni et nationale Rutheni*. Наприклад, дослідник цитує О. Барвінського, котрий, переїхавши

до Львова 1886 р., писав, що в цьому місті лише в сімох домах розмовляли українською мовою. Нагадаю: у Києві ситуація була подібною, просто починаючи від 1860-х польську мову тут поступово почала витісняти російська. Однак, як зазначає І. Набитович, національна тотожність в Австрійській монархії на відміну від Російської вибудовувалася не шляхом германізації чи насадження єдиної конфесійної належності, а завдяки історичним зв'язкам і єдності культурних традицій у їхній багатоманітності. Дослідник дотепно ілюструє цю тезу на прикладі грошей. Якщо в Австрії номінал означався різними мовами, зокрема й українською, то в Росії лише російською. Уніфікована банкнота Російської імперії уособлювала монолітність: історичну, політичну, культурну й релігійну.

Рецензована монографія складається з трьох частин. У першій ідеться про Івана Федоровича, учасника польського підпільного руху, одного з лідерів Листопадового повстання 1830–1831 рр. у Галичині. Цей представник давнього руського роду герба Огінець, біографію якого розпочав писати, але так і не завершив І. Франко, зростав у середовищі, де культивувалися міфи про Першу Річ Посполиту. Вірний ідеалам лицарства, він був хоробрим оборонцем Варшави, діячем окружної Національної ради в Тернополі, членом Райхстрату 1848 – 1849 рр., утілюючи романтичний світогляд у політиці й у приватному житті. До речі, І. Федорович займав послідовну пропольську позицію. Українська суспільність трактувала його прохолодно, уважаючи аристократом, далеким від українських інтересів. Однак під кінець життя погляди Івана Федоровича на власну ідентичність і призначення кардинально змінилися, і ця зміна позначилася на його синові Володиславі. Постаті останнього присвячено другу частину книжки, що охоплює період позитивізму або органічної праці. Володислав відомий як один із перших голів “Просвіти” (його портрет пензля К. Устияновича знищили совети, зайнявши Львів), як щедрий меценат багатьох українських проєктів, зокрема й москвофільських. Наприклад, він підтримував Ставропігійське

братство, проте це не перешкодило йому фінансувати “Просвіту” й допомагати І. Франку. В. Федорович, як і його батько, також був членом Райхстрату в 1879 – 1882 рр., 1902 р. став членом Палати вельмож. Однак через уражене самолюбство він не брав участі в засіданнях останньої, переймався під кінець життя лише господарчими справами, досягнувши колосальних успіхів (йому належали помістя у Вікні, Товстому і Шляхтинцях), і науковою працею, видавши французькою мовою книжку про добу Наполеона. Критика вкрай негативно оцінила це дослідження, яке допомагала батькові писати донька – Іванна Кароліна Федорович-Маєр, майбутня авторка збірки малої прози “Райська яблінка”. Третя частина книжки І. Набитовича присвячена саме їй, Іванні Кароліні, що відома в літературі під псевдонімом Дарія Віконська. З мого погляду, ця частина найвдаліша. У ній автор дуже компактно показав формування письменниці й мистецтвознавиці на тлі родинної й галицької історії, а також на тлі модернізму, уміло проводячи головну думку: сенс творчої особистості Дарії Віконської визначало її інтенсивне духовне життя, у якому релігійність поєднувалася із зосередженістю на власних емоціях і думках. Передусім ішлося про переживання кольорів, звуків і форм щоденного життя, а також про відчуття батьківщини й патріотизму, без яких людина – це покидьок суспільності, трагічна постать. Сецесійне світовідчуження опиняється в центрі уваги І. Набитовича, коли він показує, як Дарія Віконська сприймала світ, порівнюючи молоде деревце із зеленим янголом, убачаючи в соняшникові український лотос. Сині сніги в призахідному сонці викликали в неї найсильніші відчуття святості, можливо, асоціюючись із синім кольором одягу Богородиці. Жива ялинка, яку Дарія Віконська прикрасила у Святвечір свічками і дзвониками, світилася в темряві парку, відбиваючи далеке світло Віфліємської зорі. Для письменниці видимий світ не був дійсним світом, як і тінь яблуні не була яблунею. Вона любила видимий світ, проте у своїх творах завжди акцентувала на

виявах невидимого у видимому. Такий метафізичний підхід різко вирізняє Дарію Віконську на тлі переважно утилітарної української літературної традиції.

І. Набитович вдало поєднав біографічну розповідь про таємне народження Іванни Федорович, її освіту за кордоном, стосунки з батьком, родинні перипетії, наприклад, довкола маєтку в Шляхтинцях після смерті батька з мистецьким сюжетом. Дослідник наголошує на інтересі до малярства й літератури, який вона, вочевидь, успадкувала від батька й діда. Останні все життя збирали твори мистецтва, що їх розграбували й спалили росіяни в часи окупації Галичини в період Першої світової війни. І. Набитович наголошує на суголосності Дарії Віконської з подружжям Новаківських, паралельно описуючи тогочасне галицьке мистецьке середовище. Якщо поруч із Володиславом Федоровичем читач побачить постаті С. Качали, О. Барвінського, О. Терлецького, А. Вахнянина й таких митців, як К. Устиянович й А. Гротґер, то характер Дарії Віконської увиразнюють особистості І. Труша, О. Новаківського і Ю. Буцманюка, Л. Колесси, С. Яблонської, Ю. Дарагана і Є. Маланюка, а також чоловіка мисткині М. Малицького. І. Набитович наголошує на глибокому зв'язку Дарії Віконської з імпресіонізмом, на її зацікавленні поезією В. Вітмена, прозою О. Вайлда і Дж. Джойса. Творчості цих митців письменниця присвятила окремі праці, познайомивши з ними українську публіку.

Особливість рецензованої книжки полягає в тому, що маємо справу з інтердисциплінарним дослідженням, яке включає в себе літературознавство, історію, біографістику, містить елементи мистецтвознавства і краєзнавства. У цій праці науковий стиль поєднується з публіцистичним, часто есеїстичний

жанр бере гору над монографічним і навіть розгортається в романну оповідь зі вкрапленнями поезії. Тож читати книжку цікаво. Однак окремі твердження І. Набитовича все ж викликають сумніви. Наприклад, дослідник зацітував пісню, яку І. Федорович написав українською мовою, називаючи її документом суспільно-політичного життя Галичини 1830–1860-х років і зіставляючи з віршем Т. Шевченка “Розрита могила”. Дослідник схильний добачати в цій пісні шевченківські алюзії. Однак мені така спроба видається перебільшенням. Помічена спільність мотивів, на мою думку, пояснюється тим, що в обох імперіях українці були позбавлені суб'єктності. Адже твори Т. Шевченка навіть у 1850-х роках були відомі в Галичині дуже вузькому колу людей, наприклад, К. Студинський називає лише п'ятеро осіб, серед яких немає І. Федоровича. Галицька суспільність загалом ознайомила з легальною Шевченковою творчістю лише в 1860-х роках, коли М. Димет завіз до Львова “Кобзар” (1860). З позацензурних творів у 1840–1850-ті роки окремим галичанам був відомий “Кавказ”. Імовірно, з “Розритою могилою” І. Федорович міг ознайомитися за лейпцизьким виданням віршів Шевченка й Пушкіна, але воно належить до 1859 р. Отже, якщо вже говорити про вплив Шевченкової музи на І. Федоровича, то він був можливим лише в 1860-х роках, уже перед смертю правника й письменника.

Книжка “Дерево життя літературного роду” однозначно є цікавою й оптимістичною лектурою, спрямованою в українське майбутнє, у якому історія роду Федоровичів посяде належне місце, стане опорою для наступних поколінь у побудові культурної української нації.

Р. С. Побаження до видавця – не варто заощаджувати на коректурі.

*Роксана Харчук
м. Київ*

Отримано 27 січня 2019 р.